

„RÉGI mácsaiassan MÉGFÉSÜLVE”

Villányi Péter: Galgamácsai népmesék és mondák 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. Új magyar népköltési gyűjtemény XXVII. 3492 lap

Az *Új magyar népköltési gyűjtemény* című sorozat alighanem legterjedelmesebb népköltészeti gyűjteménye született meg Villányi Péter néprajzkutató – állítható, hogy életre szóló – programjának eredményeként: a Galgamácsai népmesék és mondák. A négykötetes, csaknem 3500 oldalas munka azonban több mint népköltészeti gyűjtemény: valójában egy sajátos falumonográfia, egy falu szellemi életrajza, értéktára. Hiszen az előadott (gondosan lejegyzett) történetek, valamint a hozzájuk csatolt magyarázatok egy mai magyar falu közelmúltját világítják meg: leginkább az elmúlt 50-60 évet, különös tekintettel a szocializmus és a rendszerváltás utáni időszakra, és persze a szövegeken keresztül kapcsolódva a történelemhez, valamint a magyar folklór számos műfajához. A Galgamácsán gyűjtött szövegeken keresztül sajátos népi nézőpontból, mondhatni „alulnézetből” ismerhetjük meg a közelmúltat; elcsodálkozhatunk azon, hogy mennyi régi szöveg él ma is, hogy ezek milyen könnyedén alakulnak, illeszkednek az adott korhoz; hogy mi, emberek mennyire ugyanazok vagyunk akkor is, ha már kevésbé járunk székéren, hanem sokkal inkább autóbusszal és autóval (Galgamácsára pedig még vonattal is).

Villányi Péter folklorisztikai-nyelvészeti munkássága szorosan kapcsolódik Galgamácsához (oda nősült, és láthatóan nagyon megszerette a telepü-

lést). Publikációs tevékenysége a Hajdú Mihály szerkesztette Magyar személynévi adattárak sorozatban indult (annak 41. füzeteként): Galgamácsa mai család- és ragadványnevei (Villányi 1981). Az egész életében folyó mácsai gyűjtéséből már korábban megjelent a *Mácsai huncutságok* című kötet (Villányi 2010) elsősorban tréfás, egyes esetekben vérbő, pajzán („pikáncs”) elbeszélésekkel, valamint falucsúfolókkal.

Galgamácsa Budapesttől 41 km-re, a Cserhát és a Gödöllői-dombság között, a Galga-völgyben fekszik (újabb megnevezése a tájegységnek: Galga-Zagyvavidék kistérsége). A galgamácsai határ és környék beszédes nevei a honfoglalást, az államszervezést idézik. Törzsi helynevek: Megyerke, Kér, Ecskend (kend), Keszi, Nyék, Kürt. Török megnevezés: Csinsza (árok). A szövegekben említés történik a Csörsz-árokról is (ami egyébként távolabb, Gödöllő és Valkó között húzódik, de való igaz, hogy Mácsa közelében, az egykori Megyer településnél is van nyoma). További környékbeli említések a mondákban: Gödöllő („Dögöllő”), a máriabesnyői búcsú, Bag (bágy gólyák), Domony (A domonyi ló), Szada (A szadai kutya), Dány (A dányi farkas), Rimóc (A rimóci nyúl), Csány (A csányi koldus), Tura (A turaiak és az ének). Püspökszilágy pedig így jelenik meg: „Szilágyon van a világ közepe, mer oda esett le a piros alma a menybül” (418. szöveg), illetve: „Szilágyot a világ

közepinek hívták. Ha átmegy Szilágyon a szalmahídon a világ közepin találok magadot” (422. szöveg).

A történelem szerint a tatárok Galgamácsa–Vác vonaláig jutottak el, ezt bizonyítani látszik a Jüan-dinasztia 13. századi feljegyzése (Macsa–Vacs) (2). A most megjelent középkori településatlaszban Galgamácsa így szerepel: Felsőmácsa, Alsómácsa (Faragó 2022: 23. térkép). A történeti mondákban török kori alagutakról esik szó (a népszere, fiktív alagútfolklor helyi változatai). Kiemelten szerepelnek a Mátyás-mondák, de a magyar történelem szinte valamennyi folklorizálódott alakja: Kossuth, Petőfi, Bem, Ferenc József, Rózsa Sándor... Már a török hódoltság idejéből vannak családnevek. A török hódoltság után északról érkeztek palócok és szlovákok. A falutörténetben kiemelkedő szerepe van egykori földesúrnak, Grassalkovich Antalnak (Krazsalkovics, Szarkafarkovics). A falu mindenkori társadalmi tagozódása napjainkban: Fővég, Deréktáj, Tabán, Váci sor, Házház sor, Temetőalja, Kispest, Alvég, Újtelep, de léteznek ilyen megnevezések is: pestiek, úri negyed, dögtériek; és említést tesznek „két arab családról” is. Szóba kerül a falu közlekedése, a közeli ikladi gyár, a Budapest–Hatvan közötti országútka-paró (útór, útfenntartó) életmódja, az adókötelessé vált szivességi házépítés, a szocializmus kori kelet-európai megélhetés sajátos népi piacozása Lengyelországtól Jugoszláviáig, a csempészség rejtési módszerei, és a rendszerváltás utáni időszak felemás földhöz juttatása. Kiemelten szerepet kapnak a mesélési alkalmak: fonóház, lány- és asszonyfonó, kukoricafosztás, tollfosztó, erdőre járás, legeltetés, sústyakötés (szőlőkö-

tőzés), dohánysimítás, termelőszővetkezet, házépítés, katonaság, kártyázás, szomszédolás, otthoni mesélés, alkalmi mesélés, ház előtti kispad. Olyan eddig feltáratlan belső, interetnikus kapcsolatokra is fényt derít, mint a szilágysági katonák és a mácsai lányok házassága. 1919 júniusa és decembere között hét szilágysági református legény vett nőül és vitt haza galgamácsai lányt. Mi van emögött? Villányi Péter kikutatta, hogy a szilágysági legények egy része az Erdélyért harcoló székely hadosztály katonájaként az összecsapásokat követően sodródott Galgamácsára, más részük viszont később, immár a román megszálló hadsereg kötelékében érkezett oda. Őket a mai napig „székely katonákként” emlegetik (akik valójában nem székelyek, hanem szilágyságiak). S ahogy az lenni szokott, sok fiatal így talált egymásra. Így a Szilágyság és a Galga-mente között házassági kapcsolatok is létrejöttek (438–40). Galgamácsa települése, néprajza már korábban az országos érdeklődés középpontjába került Vankóné Dudás Juli (a helyieknek: Juló) (1919–1984) népművész, parasztfestő, a népművészet mestere és az általa szervezett Galgamácsai Népi Együttes jóvoltából. Ahogy az ilyenkor lenni szokott, a hírességgel szemben ellenérzések támadtak, pletykák születtek („az ikladi gróf a pártfogója”, valójában az ikladi Ráday Gedeon gróf volt a bérmakeresztapja). Nyomában nem volt könnyű néprajzi gyűjtőmunkát folytatni. („Én nekéd nem mondom semmit, mer tē is a Púpos szekerit tolod.”) Villányi Péternek tiszteletben kellett tartania a falu és a népművész érzelmeit. Mert akit Galgamácsán a pletyka szárnyára vesz, annak vége: „Az egy közmondás,

hogy ha a Tobány végén rámondják a kutyára, hogy veszett, az Alvégbe már agyon is ütyik, hogy veszett, pegyig szeginy jószágnak sëmmi baja sincs” (61). Villányi Péter gyűjtésének érdekes mozzanata, egyfajta metaelemzés, amikor a korábbi gyűjtőre vonatkozó újabb folklórt is rögzíti, arra reflektál, azt pontosítja. Gyűjtőmunkájának módszeréről mutat valamit, hogy magnetofonját a faluban sokféleképpen nevezték: potkánfogó láda, hazugláda, planétahúzó, katula (55).

A metaelemzés, azaz adatellenőrzés, pontosítás másokat is elért: Villányi Péter minden, a faluval kapcsolatos néprajzi anyagot átnézett, ellenőrzött, és a hivatásos néprajzosok szinte minden adatában talált valamilyen hibát. Ennek a jelenségnek a továbbgondolása messzire vezethet (nemcsak a néprajzi, hanem a nyelvjárási gyűjtésben is). Végül nyilvánítja, hogy a napjainkban begyűrzött „adatközlők jogainak védelme” kapcsán gyakorlatilag megszűnik a híres magyar vagy budapesti folklóriskola egyéniségkutató módszere, a nevek, sőt a helynevek eltitkolása (ami ugyancsak gyakorlattá kezd válni) az ellenőrzést is lehetetlenné teszi, tág teret nyújtva a tudomány „mímelésének”.

Az 1974-től tartó, 42 évet felölelő gyűjtőmunkájának eredménye a mostani, mennyiségre és minőségre is egyedülállóan tekintélyes négy kötet. Annak ellenére, hogy „élő” mesemondás nincs a faluban, a gyűjtő ösztönzésére megnyíltak az emberek – pontosan 35 elbeszélő (16 férfi és 19 nő) –, és meséltek, tréfálgostak. Egy férfira átlag 56, egy nőre 127 szöveg jut. Egy korábbi gyűjtésében 397 ragadványnév szerepel – egy ragadványnévre nem egész 5 személy

esik, ez pedig izgalmas kapcsolati, hálózatkutatósi alap lehet (vö. Balázs G. – Balázs L. 2012).

A gyűjtő antropológiai munkamódszere a terepen való állandó jelenlét, a részt vevő megfigyelés, egyes esetekben a naivnak tettetett rácsodálkozás volt. A csaknem fél évszázados gyűjtőmunka eredménye: 3653 szöveg, amelyből 353-at kihagyott (72. oldal):

állatmese	47
tündérmese	63
legendamese	79
novellamese	27
rászedett ördög mese	22
falucsúfoló mese	240
tréfás mese	1133
hazugságmese	24
formulamese	223 (251)
eredetmagyarázó monda	152
történeti monda	367
hiedelemmonda	594
rém-történet	29
vallásos monda, bibliai történet	300

A formulameséknél található két szám feloldása: az önállóan elmondott formulamesék száma 223, de vannak olyan formulamesék (mesekezdők és mesevégzők), amelyeket nem önállóan, hanem különféle műfajú mesékhez tapasztva mondtak el, és ezzel együtt lesz 251 a számuk.

A gyűjtő – az egyéniségkutató iskola módszerével – részletesen bemutatja minden adatközlőjét, és elemzi teljesítményét (1. kötet). A 2. és 3. kötet: Mesék és mondák (1-től 3244-ig). A szövegekkel kapcsolatos alapos filológiai elemzést tartalmazza a 4. kötet, amelyben minden

szöveg tipológiai besorolása, kikutatott folklór- és irodalmi változatai, valamint nyelvi magyarázatok szerepelnek. Bátran állíthatom, hogy a folklórkutató is óriási, eddig még ismeretlen anyagot közöl. Például gazdagon adatolja ezt a sok évszázados szólást: Ha a húsmat megégették, a csontomat is egytéték meg – a nyelvészeti adatközléseket fősorolva egészen Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényéig: „Ha elegen nem voltatok, minnek maradtatok a tisztségben! Ha megették a koncát, igyátok meg a levét is!” (182). (A témához ajánljuk: Keller–Nagy 2022.) De például felbukkan az Isten fizesse meg, tegye be hátulról... szólás eredetének, elterjedésének számos példája: A barátok koldulnak (708. szöveg): „Barátok jártak koldulni. Aztán hát ugyé ijen háztizsáféle, hátikosárféle vót a hátukon... Nénikém – aszongya –, tegye bē háturól.” Hasonló nyelvi tréfát mesélt el Szentgál kapcsán Lőrincze Lajos, lapunk korábbi legendás szerkesztője (2790). (Forrás: Balázs–Hujber 2015: 63–4.)

A szöveggyűjtemény általános jellemzéséből néhány kiragadott részlet: a falu római katolikus jellege miatt a szövegekben gyakori a bűn és bűnhődés motívuma; Szent Antal a legnépszerűbb szent, és a biblikus történetekből összeállítható a falu „parasztbibliája”; más gyűjteményekkel szemben itt nagyobb arányban fordulnak elő férfi boszorkányok; szembeszökő a tréfás szövegek kiugró volta; a helyi jellegű proverbiumok gyakori használata erősíti a falun belüli összetartozás érzését. Keszeg Vilmos egy korábbi megállapításával szemben: Galgamácsán az elbeszélés, a helyi anekdota előzi meg a proverbiumot. A folklórra általában jellemző, hogy nem szokás címet adni

a mesének, viszont sajátos műfajként jelennek meg a dalbetétes mesék és a fülbe imádkozott ráolvasások. A történeti mondák kapcsán vitába száll a mondatkutatókkal, és részletesen indokolva személyhez kötődő narratív ciklusokat különböztet meg. (Ennek elemzését a folklorisztikai kritikákra hagyjuk.)

Érthető módon a folklór mai jelenségekkel telítődik: a sárkányölő hős a viadal után zuhanyozik, érettségi vizsgát tesz, sőt országgyűlési képviselővé válik; felbukkan az árubemutató, a migráncsoport, az afrikai raliverseny, a diszkóbaleset, 2001. szeptember 11., valamint a 2017. évi pásztói templom Szűz Mária-szobrának könnyezése. Egy példa a tréfás történet (mese) és vicc kapcsolódására (991. szöveg): „Kádár, az újságárus... „Szabad Föld, Szabad Nép, Népszabadság, Új Nemzedék!... Magyar Nemzet? – Az nincs! Má azt régén eladtuk!” (1618–9). Ehhez idéz egy adatot Papp Lászlótól: „Van Igazság? Nem keresik – feleli a rikkancs. Magyar Nemzet? Nyomás alatt. Szabad Szó? Még nincs. Demokrácia? Rövidesen feltétlenül lesz. Világ? Most tördelik. Hát akkor mi van? Színház, az van, uram” (2873).

A szinte teljes magyar népmesegyűjteményt felölelő mesei tulajdonnevekről szóló gyűjtésünkhöz sajátos kiegészítés, hogy Galgamácsán a széles körben elterjedt mesei Óperenciás-tenger helyett Óperenciás-hegyek szerepelnek (116) (Balázs 1983, Balázs–Várkonyi 1987, Balázs–Barati–Wolosz 1989).

Ismertetésemben a gazdag gyűjtemény nyelvi-nyelvjárási értékére összpontosítok. Említettem, hogy minden adatközlő nyelvhasználatát alaposan jellemzi a szerző. Csak egy rövid példát mutatok be erre. Kiss Károlyné Pesti Ju-

lianna nyelvi jellemzése: „Előadásmódja nyelvileg is szegényesebb. Az apja szó-lásokkal él, és tájszavak sokaságát használja. Ezek Juci néninél jóval ritkábban fordulnak elő. A mai kor kifejezéseit viszont egyre-másra fölfedezhetjük szövegeiben: fölspurizott, havër, kaja, kiszúrt velünk, koléga, koton, srác, szimulál, trükk...” Ez ma már része a galgamácsai tájnyelvnek. A jiddis dalesz eredeti jelentése szegénység, nélkülözés, rossz anyagi helyzet, itt: hím vessző (371–2).

A tömérdék nyelvi-nyelvjárási adatot gyakorlatilag kismonográfiává és tájszótár-rá fejlesztette Villányi Péter a Galgamácsa nyelvjárása (647–69) és a Tájszójegyzék (670–720) című részekkel. A nyelvjárási leírásban követi a megszokott menetet: hangrendszer (40 jellemző), alaktan (25 jellemző), mondattan (15 jellemző), valamint néhány további példa a köznyelv erősödő hatására és az egyéni nyelvi jellemzőkre. A galgamácsai nyelvjárást erős zárt *ë*-zés, az *ly* fonéma, gyenge *ö*-zés, *i*-zés (kíső) jellemzi. A köznyelvi *a*, az határozott névelő sok esetben egyalakú (*a*). A szó végi köznyelvi *ny* helyén gyakran *n* hallható: asszontul. A szókapcsolatok ejtésének sajátossága a szóvégi *gy* és *z* hang összeolvadása a rákövetkező szó első hangjával: *ül* lehet (úgy lehet), *av* vót (az volt). (A lejegyzett szövegekben a zárt *ë* és a ritkább labiális hosszú *a* hang jelölve van, az *a* hang illabiális ejtését viszont – annak alapvetően jellemző módja miatt – nem jelölte a gyűjtő.) Az alaktanban jellemzi a *-ni* képző *-nyi* formája (morganyi), sőt az egytagú igék esetében *-nya*: *innya*, *rinya*, *nyitnya*. Jellemző az *ó* – *a*, *ö* – *e* váltakozás (adó – adaja, szálló – szölleje, Gödöllő – gödölle). Egyes magas hangrendű szavakhoz mély hangrendű tolda-

lék járul: Pistika, csípta; ez a jelenség olykor a kicsinyítő képzőnél is megnyilvánul: szöginka, Istenkám. A palóc, ezen belül a galgamácsai tájszólás is kedveli a kicsinyítő képzőket: asszonka, cigánka, ennyike, kécsekéske, Úristenke. A mondattani jelenségek közül: a 2. személyű névmásban nem mindig különül el a *të* és a *ti*: a *të* édesapátok, *ti* is azt fogod kapnyi... Jellemző – a más-
hol is leírt – inkongruencia: Nem kelt el a kutyák. Az *ami* és *amely* vonatkozó névmási kötőszó helyén rendszerint aki található: két szoba vót, akibe bémént. Általános alanyként használják a népek szót: Ott adtak a hasznosi népek hejét mindnyájunknak. Gyakori a határozott névelő hiánya. A tájszótár pedig akár önállóan is megélné. Példa néhány érdekes tájszóra a közlésből: bárólányok (a báró lányai), bornyász (borjúkat gondozó alkalmazott), buzgalom bántja (közösülési vágy gyöttri), csodaforrás (gyógyító erejű forrás), dombérol (ugrál, dobog, lármásan hancúrozik), elrobban (felrobban), forhantos (használaton kívüli, tartalék, fölösleges), girinc (gerinc), gyovon (gyón), harizsmálás (rosszul végzett, rendetlen borotválás, kapirgálás), hatakérozik (veszekszik, civakodik), kancsúr (kancsó), lábbuszon (gyalog), mácsaiasan (a tősgyökeres galgamácsaiakra jellemző, náluk szokásos módon), mēgkussad (összeroskad), ocsmonda (ocsmány), összeavatkozik (férfi nővel szerelmi kapcsolatot létesít, összejön), pútyërka (battyu, motyó, cókómok), siláp (husáng, dorong), szávolódzik (fonál kiszőrösödik), szoringat (szorongat), tanyészli (stancicli, zacskó), terenye nagy (tenyéryni), ünnep (vasárnap), vérfü (Szűz Mária havi vérzésének nyomát viselő növény),

zavardzál (zavar, akadályoz, alkalmatlankodik).

Ismertetésem elején utaltam rá, hogy Villányi Péter Galgamácsára nősült. Galgamácsa mai leírásából megtudható, hogy felesége (aki segíti férje néprajzi munkáját) a születésétől Galgamácsán élő Gulyás Magdolna, aki hímző népi iparművész tevékenységéért 2020-ban megkapta a népművészet mestere kitüntetését. 2002-ben megalapította a Galgamácsai Hagyományörző Egyesületet, valamint a hímzőszakkört, amely a Galga-mente hagyományos hímzéskeincset (fehér lyukhímzés) tartja életben. Férjével közösen létrehozták a Galgamácsai Helyi Értéktárat. A most kezünkbe vehető négykötetes népmese- és mondagyűjtemény Galgamácsa szellemi történetének értéktára.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. Magyar Névtani Dolgozatok 30.
- Balázs Géza – Balázs László 2012. A formális közösségek egy sajátos hálózata: ragadványnevek. 21–26. In: Balázs Géza – Kovács László – Szőke Viktória (szerk.): *Hálózat kutatás. Interdiszciplináris megközelítések.* Inter Nonprofit Kft., Magyar Szemiotikai Társaság, Bolyai Műhely Alapítvány. Budapest.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. Magyar Névtani Dolgozatok 80.
- Balázs Géza – Hujber Szabolcs (szerk.) 2015. *Nyelvi anekdoták. Válogatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Anyanyelvápolók Szövetsége anyanyelvi pályázataiból.* Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter Kft. Budapest.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. Magyar Névtani Dolgozatok 72.
- Faragó Imre (főszerk.) 2022. *A középkori Magyarország településeinek atlasza.* Magyar Corvin-lánc Testület. Budapest.
- Keller Péter – Nagy János Ádám 2022. *Az Egri csillagok szövegváltozatai.* *Magyar Nyelvőr* 371–400.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.371>
- Villányi Péter 1981. *Galgamácsa mai család- és ragadványnevei.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest. Magyar személynévi adattárak 41.
- Villányi Péter 2010. *Mácsai huncutságok.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* Akadémiai Kiadó. Budapest. Új magyar népköltési gyűjtemény XXVII.
<https://doi.org/10.1556/9789634546832>

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem,
Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék,
Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>